

Gemeente Sint-Michielsgestel

Selectieadvies archeologische monumentenzorg, 15-06-2016

**Selectieadvies archeologische monumentenzorg
Sint-Michielsgestel**

**Plangebied Kasteel Oud-Herlaer. Bouwhistorische opname en Inventariserend
veldonderzoek (verkennde fase)**

	naam	Afdeling/bedrijf	Datum	paraaf
Opsteller(s)	S. Molenaar	Senior archeoloog, Gemeente 's- Hertogenbosch afdeling SO/BAM	30-5- 2017	SM
Controle Gemeente Sint- Michielsgestel				

1. Inleiding

In het kader van geplande ontwikkelingen in plangebied Oud-Herlaer in de gemeente Sint-Michielsgestel, heeft BAAC in 2016 een bouwhistorische opname en Inventariserend Veldonderzoek (verkennende fase) uitgevoerd ter plaatse van de boerderij Oud-Herlaer. De gemeente Sint-Michielsgestel is als bevoegde overheid gevraagd het rapport te beoordelen en een selectieadvies op te stellen.

1.1 Het plangebied

Het plangebied ligt in het buitengebied van de gemeente Sint-Michielsgestel aan de weg Dooibroek. Het plangebied heeft een oppervlakte van circa 2,9 ha. Voor de locatie en exacte begrenzing van het plangebied wordt verwezen naar het beoordeelde rapport van BAAC (zie onder).

1.2 Aard van de bedreiging

Het voornemen is om het plangebied en de bredere omgeving een nieuwe bestemming te geven. Het bestaande landbouwbedrijf is beëindigd en de opstallen grotendeels afgebroken. In het kader van de herbesteding en herinrichting is het van belang om een goed beeld te krijgen van de archeologische resten in de ondergrond. Het archeologisch onderzoek heeft zich beperkt tot het terrein van de boerderij Oud-Herlaer (gebouwd rijksmonument) en de directe omgeving.

2. Archeologisch onderzoek

BAAC heeft in maart 2015 een bouwhistorische opname en een Inventariserend Veldonderzoek (verkennende fase) uitgevoerd. De resultaten hiervan zijn vastgelegd in het rapport:

Mooren, J.R. & C.C. Kalisvaart, 2016: Sint-Michielsgestel Plangebied Kasteel Oud-Herlaer. Bouwhistorische opname en Inventariserend veldonderzoek (verkennende fase). BAAC-rapport A-16.0056.

2.1 Onderzoeksmethode

Het onderzoek bestond uit een bouwhistorische opname en een inventariserend booronderzoek (verkennende fase). De bouwhistorische opname had betrekking op de funderingsresten die tijdens een asbestsanering op het terrein van de boerderij Oud-Herlaer zijn aangetroffen. Het verkennend booronderzoek is uitgevoerd in een groter gebied en had tot doel om meer inzicht te krijgen in de bodemopbouw op en rond het terrein van de boerderij.

2.2 Conclusie onderzoek (verkort)

Tijdens een asbestsanering werden op het boerderijterrein Oud-Herlaer nr.1, ter hoogte van de hoofdburcht van het middeleeuwse kasteel Oud-Herlaer, muurresten gevonden vlak onder de bestrating. Besloten is om deze muurresten bouwhistorisch te documenteren. Tevens is een inventariserend veldonderzoek in de vorm van een verkennend booronderzoek verricht op en rondom de kasteelheuvel.

Oud-Herlaer is gelegen ten noordoosten van Halder in de gemeente Sint-Michielsgestel in het rivierdal van de Dommel. Kasteel Herlaer blijkt gebouwd te zijn op een natuurlijke dekzandwieling in dit dal. Ter plekke van de kasteelheuvel wordt het dekzand afgedekt door meerdere antropogene ophoogpakketten met een totale dikte van circa 3 meter. De onderste ophogingspakketten kunnen misschien gerelateerd worden aan bouwfasen uit de volle en late middeleeuwen waarbij gedacht kan worden aan een mottekasteel en/of een onregelmatig ronde burcht. Het aangetroffen muurwerk betreft resten van een zaalbouw, een rondlopende ommuring, een poortgebouw, een zijvleugel van de zaalbouw en een intramurale waterput. De zaalbouw dateert waarschijnlijk uit de tweede helft van de 14de eeuw. Het overige muurwerk kon niet gedateerd worden, maar dateert waarschijnlijk eveneens uit de middeleeuwen of kort daarna. Omstreeks 1736 is het kasteel gesloopt zodat in ieder geval een terminus ante quem bekend is.

De ligging van een eventuele voorburcht met grachten kan afgeleid worden uit de percelering zoals weergegeven op de kadastrale kaart uit 1811-1832. In de 20ste eeuw is dit perceel opgehoogd met een dik pakket zand. Uit booronderzoek is gebleken dat de grenzen van de percelering overeenkomen met de ligging van een watergang. Of het inderdaad een gracht betreft, en welke datering en fasering deze heeft is niet bekend. De omvang en ligging van de hoofdgracht rondom de hoofdburcht en een afvoergracht blijken niet overeen te komen met de kadastrale kaart uit 1811-1832. De gracht om de hoofdburcht is in het verleden breder geweest en de ligging van een afvoergracht wijkt enigszins af.

2.3 Advies BAAC

Er zijn plannen om het kasteelterrein in de toekomst te ontwikkelen. Op dit moment is onbekend wat dit zal betekenen voor de archeologische waarden. Aangezien de resten van het kasteel en de grachten uitstekend bewaard zijn gebleven en de historische waarde van het kasteel zeer groot is, beveelt BAAC een vervolgonderzoek aan indien er grondwerkzaamheden plaats gaan vinden.

3.1 Beoordeling rapportage door de Gemeente Sint-Michielsgestel

Het is een prima rapport. Er is nog wel een aantal opmerkingen:

p. 7 "Het overige muurwerk kon niet gedateerd worden, maar dateert waarschijnlijk eveneens uit de middeleeuwen of kort daarna". Dit is wel een heel brede datering.

Veranderd in: Het overige muurwerk kon niet gedateerd worden, maar dateert waarschijnlijk eveneens uit de 14^e of 15^e eeuw of kort daarna.

p. 10 1.2

'De kasteelheuvel.. bedraagt circa 2,9 ha.' Deze oppervlakte geldt toch niet voor alleen de kasteelheuvel. Ik neem aan dat hier ook de voorburcht en gracht bij horen?

Veranderd in:

De oppervlakte van het kasteelterrein, inclusief mogelijke voorburcht, bedraagt circa 2,9 ha.

p. 17 3^e alinea

Graag dateringsrange van Volle Middeleeuwen aangeven.

Ingevoegd:

"volle middeleeuwen (1000-1250)"

Dit is conform Stoepker.

Graag voorbeeldplaatje van Motteburcht toevoegen

p.18 2^e alinea

'de datering van de zaalbouw...onbekend'. In de samenvatting wordt de zaalbouw gedateerd in de tweede helft van de 14^e eeuw.

De zin verwijderd. Deze fout komt waarschijnlijk omdat ik dit stukje gaat over voorkennis.

p.19

'Opvallend aan alle... van een voorburcht bij Oud-Herlaer.'

Verbeterd.

p.20

'intrigerend... 1944'. Graag met kleur aangeven welk greppelsysteem bedoeld wordt. Op het AHN lijkt de sloot tussen het kasteelterrein en de Dommel met dit greppelsysteem overeen te komen. Is het niet een laat 19de eeuwse poging om de waterhuishouding te regelen? Aangezien het systeem niet op de oudere kadastrale kaarten staat, lijkt me een toeschrijving aan 1629 niet logisch.

Plaatje zal aangepast worden.

Onderstaande zin aan het eind van de alinea toegevoegd:

“De datering en betekenis van het systeem staat dus niet vast, zelfs een 19^e eeuwse datering behoort tot de mogelijkheden.”

Verder heb ik de tekst gehandhaafd; bij (eventuele) toekomstige werkzaamheden kan dan gericht gezocht worden naar de juiste verklaring/datering van de waarneming.

p.22 2^e alinea

‘Met de afgebrande... wordt’. Wordt met het woord ‘bouwhoeve’ niet de boerderij bedoeld?

In de akte wordt vermeld wat onder de bouwhoeve wordt verstaan;

Bakhuis + schop + afgebrande gebouwen; dus alle drie samen (het geheel).

Ik heb de tekst als volgt veranderd:

“Met de afgebrande gebouwen wordt mogelijk het woonhuis bedoelt.” (de historische tekst is gewoonweg niet duidelijk) U

Tekst nu:

Uit 1842 bestaat een aanzicht van Herlaer dat toen diende als zomerverblijf van een baron.¹ In hoeverre dit aanzicht betrouwbaar is en wat de relatie is tussen woonhuis, bakoven en de stal is onduidelijk. In 1850 brandde dit zomerverblijf af. Vervolgens is de stal, die waarschijnlijk niet was afgebrand, verbouwd tot boerderij en is vanaf die tijd in handen geweest van de familie van Berselaar.²

Afb. 2.7. Is er bij de aanvoergracht wellicht sprake van twee aanvoergrachten (een smalle en een brede) aan weerszijden van de weg (waarvan de ene via een duiker onder de weg doorgaat)?

Geen idee; dat is niet te zien op de afbeelding. Aangezien het natuurlijk wel tot de mogelijkheden behoort het ik je suggestie in de tekst verwerkt. (In de alinea na afbeelding 2.6)

“Mogelijk is zelfs sprake van een tweede (bredere) aanvoergracht ten noorden van de naastgelegen weg die via een duiker onder de weg door kan hebben gelopen.”

p.23 2^e alinea

Benadrukken dat het terrein weliswaar op de AMK staat maar geen wettelijk beschermd archeologisch monument is.

De alinea begint nu als volgt: “Het terrein staat weliswaar op de AMK kaart maar benadrukt moet worden dat het geen wettelijk beschermd monument is.”

p.25 2^e alinea

Volgens de RCE is er op het terrein sprake van gewelfde kelders..

Hier kan ik niks mee vrees ik. Oude kelders zijn er niet meer. Enkel in historische bronnen worden die genoemd. Dus waar de RCE die informatie vandaan haalt is me een raadsel. Aangezien de datering/interpretatie van de RCE (naar mijn mening) niet correct is laat is dit liever achterwege.

p. 32 1e alinea

spikkels roodbakkend ipv roodbakkend spikkels

Verbeterd.

p. 32 2e alinea

Het zou mooi zijn als er van de boringen van raai 2 een (geschematiseerd) dwarsprofiel kan worden gemaakt.

p. 35

---

¹ Oud Herlaer in 1842, J.F. Christ del., uit: M.C.P.E. Robidé van der Aa, *Oud-Nederland in de uit vroegere dagen, overgeblevene burgen en kasteelen geschetst en afgebeeld*, Nijmegen 1846, (Brabant-Collectie, Databank Topografisch-Historische Atlas).

² Naar aantekeningen in het privé archief van mevr. Bink te Haanwijk.

'opvallend is dat de noordzijde...raaplaag' klopt dit? Moet dit niet zuidzijde zijn?

Nee; de zin klopt. Ik bedoel dus echt de noordzijde.

De zuidzijde is gelegen aan de binnenplaats.

Ik vermoed dus dat de zijvleugel ten noorden van de zaalbouw/links van de poortingang onderkelderd is geweest.

p.40

Heeft de term Dieventoren een relatie met een 'gevangenis' of wellicht met een duiventoren (of geen van beide)?

Het kasteel had ook een gevangenis; af en toe zaten er dus mensen gevangen. Dus vermoedelijk diende de kelder als kerker. Noot ingevoegd bij historische achtergronden.

"De naam Dieventoren verwijst vermoedelijk naar de functie als kasteelgevangenis".

p.41

...'vermoedelijke kelder (F1; ...)' moet dit niet F11 zijn?

Verbeterd.

p.42 3.5 1^e alinea

'De aanwezigheid van een vegetatieniveau.. leefoppervlak'. De aanwezigheid van een vegetatieniveau wijst op een onderbreking in de sedimentatie.

Zin aangevuld:

De aanwezigheid van een vegetatieniveau duidt op een langdurige periode van ligging aan het oppervlak en dus op een potentieel leefoppervlak en een onderbreking in de sedimentatie.

p.44 1^e alinea

Een profiel van de boringen over de kasteelheuvel kan dit verhaal mooi illustreren...

p.48 1^e en 2^e alinea

De aard en omvang van een archeologisch onderzoek bij het uitgraven van de hoofdgracht en/of aan/afvoergrachten zal in nauw overleg met het bevoegd gezag moeten plaatsvinden.

Aangevuld:

De aard en omvang van een archeologisch onderzoek bij het uitgraven van de hoofdgracht zal in nauw overleg met het bevoegd gezag moeten plaatsvinden.

De aard en omvang van een archeologisch onderzoek bij het uitgraven van de aan- en afvoergrachten zal in nauw overleg met het bevoegd gezag moeten plaatsvinden

p.49.

Heeft het terrein voldoende kwaliteit om een eventuele aanwijzing tot beschermd archeologisch monument te kunnen onderbouwen? Zo ja, wat is dan de begrenzing van dit monumentterrein?

Waardering volgens KNA criteria toegevoegd.

3.2 Beoordeling Provincie Noord-Brabant (Monique Barwasser)

p.15, laatste alinea: op de uitstekende, rechthoekige hoogte lag alleen het moderne deel (stallen, mestputten, voerkuilen) van Oud-Herlaer.

Veranderd in: Op de hoogtekaart³ van het plangebied en omgeving (afb. 2.2) is zichtbaar dat het noordelijk deel van het plangebied zich op een uitstekende, rechthoekige hoogte bevindt, die aansluit op een noordelijk gelegen hogere dekzandrug. Tot voor kort waren hier de moderne stallen van Oud-Herlaer gelegen. Oud-Herlaer zelf, is gelegen op een ronde verhoging in het zuidelijk deel van het plangebied.

p.23, tweede alinea: de datering in het monumentenregister-2^e helft 19^e eeuw – van de bestaande boerderij komt waarschijnlijk van verhaal van de brand (1870) die geweest is waarna de boerderij in 1880-90 opnieuw opgebouwd is. Of dit verhaal waar is?

Ik weet niets van een verhaal over een brand in 1870 vrees ik. In de waardestelling geschreven door Smeets-Klokgieters staat ook niks. Ik vermoed dat de RCE datering gebaseerd is op boerderijtype.

p.24, eerste alinea: volgens SM zijn de mestkelders op het oude oppervlak gebouwd, waarna men het hele terrein opgehoogd heeft tot de bovenzijde van de mestkelders. Het Geofoxx onderzoek op dit terrein is niet diep genoeg uitgevoerd om dit te kunnen bevestigen. Alleen sleuf 7 is tot 3.50m-mv doorgezet en daar is alleen schoon zand geconstateerd met in de top wat puin. Ook de boringen van ATKB zijn niet diep genoeg doorgezet om nuttig te zijn voor de archeologie op dit terrein. In boring 61 van BAAC is onder de ophoging een A horizont/oude akkerlaag geconstateerd met spikkels houtskool en fragmenten bouwpuin. Tijdens het gesprek van 3 juni heeft MB geopperd dat dit mogelijk op de locatie van de tuin zou kunnen wijzen die hier in de 18^e eeuw gelegen heeft. Maar die A-horizont zou van veel latere datum geweest kunnen zijn als men voor de bouw van de mestkelders in de 2^e helft 20ste eeuw het hele terrein heeft opgehoogd. En dit laatste verhaal zou voor de archeologie op het terrein van de voorburcht dan weer heel gunstig zijn.

Zin toegevoegd aan paragraaf:

Mogelijk zijn de kelders op het oude oppervlak gebouwd, waarna men het terrein heeft opgehoogd. (Ik weet verder niet wie Geofoxx en ATKB zijn. Als ik bovenstaande uitgebreid in de tekst moet verwerken zou ik graag de rapporten (titels) willen hebben zodat ik hierna kan verwijzen).

p.31, beschrijving boring 5: de tekst en de boorstaat komen niet overeen. In de tekst wordt het pakket sterk siltig (donker)blauwgrijs, matig fijn zand... geïnterpreteerd als grachtvullingspakket. In de boorstaat wordt aangegeven dat het om beekafzettingen gaat.

Tekst Boring aangepast

p.32, eerste alinea: waar zijn de spikkels roodbakend aardewerk aangetroffen? Ze zijn niet vermeld in de boorstaat en daar wordt de onderste laag als beekafzettingen geïnterpreteerd.

“Ook in de boringen 18 en 19 zijn mogelijke (gracht- of greppel)vullingen aangetroffen, waarbij eveneens in de basis van deze vulling spikkels roodbakend aardewerk zijn aangetroffen.”

Tekst Boring aangepast

p.32, tweede alinea, tweede zin: vanaf boring 30 komen beekafzettingen wel weer voor.

Ik weet niet wat met dit commentaar wordt bedoelt.

p.32, tweede alinea, boring 27: volgens de tekst wordt de vegetatiehorizont aangetroffen in de top van het dekzand. In de boorstaat wordt vermeld dat A-horizont bestaat uit een opgebracht pakket.

Tekst Boring aangepast

p.32, derde alinea, boring 30 t/m 33: volgens de boorstaten is er in de boringen 30, 31, 32 en 33 sprake van een gracht.

Wat in de tekst aangegeven wordt als dekzand is in de boorstaat van 30 gracht en daar staat geen dekzand bij. Dat is wel zo bij boring 31.

---

³ AHN-2 2016.

Tekst Boring aangepast

p.33, tweede alinea, boring 57, 58, 257 en 258, vijfde zin: ..de overige 3 geplaatste boringen SM en MB hebben een discussie gehad over de twee grachten die hier gelegen zouden hebben. Het is natuurlijk moeilijk om uit een paar boringen zulke conclusies te trekken. Wat wel opvallend is, is de opmerking dat het onduidelijk is of er sprake is van een grachtvulling of natuurlijke restvulling. SM en MB hebben - ook naar aanleiding van de beekafzettingen in de boringen 1 t/m 6, 9 t/m/ 19 en 30 t/m 33 - de theorie geopperd dat de motte van Oud-Herlaer in een bocht van een voorloper van de Dommel heeft gelegen. Die loop liep vanuit het zuidoosten noordelijk langs de motte om dan in zuidwestelijke richting af te buigen. Dit zou ook een verklaring kunnen zijn waarom Oud-Herlaer onder een parochie in Vught viel en niet onder Sint Michielsgestel. Helaas hebben de booronderzoeken van Geofox en ATKB ook geen aanvullende gegevens opgeleverd i.v.m. deze vraag. De boringen zijn voor archeologische vraagstellingen niet diep genoeg doorgezet of in een sloot gezet. (Onderzoek naar slib op de bodem.)

Bovenstaande is geen kritiek, tenminste ik denk niet dat ik de tekst hoeft aan te vullen (toch?).

Verwachtingskaart: op de kaart de rechte hoofdgracht verwijderen. In het booronderzoek is deze gracht niet aangetoond. De boringen 30 t/m 33 kunnen ook in de ronde gracht gezet zijn. Op alle afbeeldingen wordt Oud-Herlaer afgebeeld met een ronde hoofdgracht. Op het terrein tussen de burcht en de Dommel wordt op een bepaald moment een weg met bomen aangegeven. De weg kan hoger gelegen hebben met aan beide zijden een bermsloot. Vragen MB: is er bij het archeologisch onderzoek ook natuursteen gezien tussen het puin die verspreid over het terrein ligt? Zijn er op het terrein van de hoofdburcht sporen gezien van de brand uit de 19^e eeuw?

Kaart is aangepast.

Er is bij het onderzoek geen (brokje) natuursteen gevonden.

Bas Aarts had voorafgaand aan het onderzoek een natuurstenen kei gevonden op het terrein op de kasteelheuvel. Uit de discussie of de steen zou kunnen wijzen op natuurstenen muurwerk kwam naar voren dat de context onduidelijk was. De steen zou net zo goed gediend kunnen hebben als tuindecoratie. Leek me te verdacht om mee te nemen.

Brandsporen zijn nergens aangetroffen. In het rapport van Smeets-Klokgieters is wel sprake van brandsporen in de boerderij (o.a. bij de bestaande brandmuur).

3.1 Selectieadvies gemeente Sint-Michielsgestel

Alvorens tot een selectieadvies over te kunnen gaan, wil de gemeente eerst het antwoord op bovenstaande opmerkingen / vragen afwachten.